

(americké) sociologie se v Calhounově souboru textů až na drobné výjimky neobjevuje. A na první pohled poněkud nadsazené tvrzení Donalda Levina z přebalu knihy, že americkou sociologii lze považovat „za jeden z nejvýznamnějších příspěvků této země (rozuměj USA) ke světové kultuře ve dvacátém století“, se po přečtení knihy jeví daleko méně troufale, jakkoli skepticky k celkovému ambicióznímu záměru Calhounova výboru může čtenář přistupovat.

///// recenze //////////////////////////////////

Umberto ECO, *Lector in fabula. Role čtenáře aneb Interpretací kooperace v narativních textech*. Praha: Academia 2010, 296 s. (*Lector in fabula. La cooperazione interpretativa nei testi narrativi*, 1979, přeložil Zdeněk Frýbort).

Anna Tučková

Knihy *Lector in fabula* vyšla na jaře loňského roku v nakladatelství Academia jako třetí svazek edice *Možné světy*. Teorie možných světů, ke které se tento vydavatelský počín odkazuje, je původně teorií logickou a filosofickou, její obsah a význam je však natolik stěžejní, že brzy

po svém vzniku zasáhla i literární teorii. Teorie možných světů odhaluje pravidla, podle kterých jsou tyto světy konstruovány, přičemž vychází z fenomenologie, hermeneutiky, kognitivních věd a pragmatiky. Přitažlivé na ní je, že mimo jiné odhaluje mechanismy recepce, se kterými máme všichni osobní zkušenost. Právě z těchto důvodů bylo do edice zařazeno i dílo *Lector in fabula*, které se interpretací textu zabývá.

Lector in fabula svým nepřeloženým názvem odkazuje k italskému originálu a naopak se snaží vyhnout zaměňování s dílem *The Role of the Reader*, k čemuž by mohl svádět podtitul. Nicméně ani ten není uveden zcela náhodně. Obě zmíněné Ecovy knihy vyšly v roce 1979. *The Role of the Reader* je anglickou sbírkou starších esejů, která nebyla přeložena ani do češtiny, ani do italštiny. Jádrem *Lector in fabula* jsou sice dvě kapitoly uvedené již v anglickém sborníku, na rozdíl od něj je však tato publikace komplexním vyložení teorie recepce a interpretace. Spíše než k Ecovým populárně naučným dílům, jako jsou *O literatuře* či *Šest procházek literárními lesy*, se tedy po boku *Teorie sémiotiky* nebo *Meze interpretace* řadí k teoretickým spisům. V duchu Ecovy teorie můžeme říci, že modelovým čtenářem tohoto textu není laik, který teprve vstupuje do lesa literární teorie.

Ecova teorie představená v *Lector in fabula* navazuje na fenomenologické teorie recepce Romana Ingardena a na teorii implicitního čtenáře Wolfganga Isera. Zároveň vyvrací možnost „neomezené interpretace“, se kterou v návaznosti na tytéž teorie přišla americká dekonstrukce. Kniha se pak skládá ze tří částí. V první autor předvádí literárně teoretická a sémiotická východiska, ve druhé vlastní teorii modelového čtenáře a fungování kooperativních a narativních struktur. Ve třetí části pak přistupuje k aplikaci vlastní teorie na konkrétní narativní texty.

Ingardenova estetika, poučena fenomenologií a hermeneutikou, začala ke čtenáři přistupovat jako k aktivnímu prvku procesu recepce. Čtenář a text přestaly být pouhým objektem a subjektem interpretace – v Ingardenově teorii se oba aspekty vytvářejí navzájem. Fenomenologická teorie recepce chápe literární dílo jako sled obecných pokynů, které čtenář neustále aktualizuje v procesu čtení. Dílo tak existuje pouze v případě, že je čteno, a tedy ve vědomí čtenáře znovuvytvářeno. Hans Robert Jauss (spolu s Wolfgangem Iserem patří mezi hlavní představitele kostnické recepční školy) nicméně zdůrazňuje, že ačkoli existence díla závisí na čtenáři, stále jde o dvě rozdílné entity, neboť jejich časovost zůstává oddělená. Zavádí proto pojem horizontu

očekávání, který se nachází jak v textu (text očekává aktualizaci), tak i v osobě čtenáře (který od textu očekává korespondenci se světem, ke kterému se sám může vztáhnout). Překrytí obou horizontů vytváří dílo. Wolfgang Iser pak souhlasí jak s Ingardenem, tak s Jaussem, a rozvádí možnosti této existence. Význam díla ztotožňuje s individuální čtenářskou zkušeností, přičemž každé konkrétní čtení je jeho realizací. Iser se zabývá podmínkami, které umožňují jednotlivé realizace, a vytváří pojem implicitního čtenáře. Eco na všechny tyto teorie navazuje, ale místo aby se dál zabýval tím, co čtenáře při interpretaci textu osvobozuje, soustřeďuje se na to, proč je interpretace do jisté míry omezená.

Motivem k revidovanému promyšlení recepční teorie vedl Eca spor s americkou dekonstrukcí, která předchází teorie dovedla do krajnosti, takže v extrémním případě dovoluje čtenáři vkládat do textu prakticky cokoli. Tím, že povoluje neomezené možnosti interpretace, interpretaci v podstatě ruší. Poprvé se nemožností tohoto přístupu zabýval Eco v díle *Opera aperta* z roku 1962, kde se pokusil vymezit v textu ty aspekty, které podporují a zároveň omezují interpretační volnost. Při tomto studiu zjišťuje, že jak fenomenologické, tak strukturalistické metody nejsou pro popis procesu čtení dostatečným nástrojem, neboť je potřeba propojit

jak rovinu „objektivní“ struktury významu díla, tak i interpretační invenci čtenáře. Dochází k názoru, že každé dílo je alespoň částečně otevřené a musí tedy být spoluprací autora a čtenáře. Následná polemika mezi Ecem a Jacobsonem na straně jedné a Lévi-Straussem na straně druhé z *Opery Aperty* učinila teprve začátek Ecova studia v této oblasti. *Lector in fabula* je jeho výsledkem.

Eco přistupuje k vysvětlování textové kooperace oklikou a svůj výklad začíná představením teorií textu, které ve svých důsledcích zapříčinily výše popsaný spor. V některých chvílích se čtenář může ztratit, obzvláště pokud nemá s touto teorií žádnou předchozí zkušenost, jednotlivé postřehy totiž zpočátku nedávají samy o sobě valný smysl. Autor se však hned zpočátku obhájí, neboť podle něj bývá delší cesta „právě cestou nejrychlejší, a to nejenom proto, že umožňuje dorazit k cíli bezpečněji, ale také proto, že nabízí mnohem větší zásobu zkušeností, a to jak z důvodu rozmanitosti navštívených míst, tak i kvůli tomu [...] že každé z těchto míst se nám stane místem důvěrněji známým, až jednou budeme rekonstruovat, co jsme vykonali, abychom se k němu dostali“ (s. 40). Eco se nám tedy snaží představit celý kontext, díky kterému došel tam, kam došel. Čtenář, který na rozdíl od autora nemusí znát cíl své cesty, ba mnohdy ani směr, kterým míří, se může

němčtě cítit rozmanitostí míst zahlcen a zmaten. V této části jsou nám představeny základy, na kterých Eco svou vlastní teorii staví. Stěžejní je pro něj přitom Peirceova teorie znaku, která do sémiotiky vnáší pragmatiku, což je právě ta oblast, která Ecovi v strukturalistickém pojetí chybí. Peircův přístup totiž k dvěma tradičním aspektům znaku (označující a označované) přidává ještě ideje (interpretant), jejichž zrod v mysli interpreta znak umožňuje. Znak tedy nezastupuje svůj objekt ve všech ohledech, nýbrž vždy vzhledem k nějaké ideji. Tato proměna dovoluje čtenáři řídit se při interpretaci vlastní zkušeností a vybírat ten možný význam znaku, který se mu v dané chvíli jeví jako nejvhodnější.

Intepretujeme-li běžnou lidskou komunikaci, význam není nalézán pouze v její verbální složce, ale i v kontextu, ve kterém se odehrává. Při čtení textu jsme však o kontextovou složku interpretace zdánlivě ochuzeni. Dlouhou dobu si tedy sémiotika textu vystačila se vztahy sémantickými a syntaktickými. Slova, znaky, na něž jediné se můžeme při interpretaci textu spolehnout, však odkazují nejen ke konkrétním skutečnostem, ale zároveň disponují i určitou konotací významu, kterou lze chápat jako jakýsi slovní kontext. Stejně tak celý fikční svět se musí odkazovat aspoň minimálně ke světu skutečnému,

kteřý ho obdařuje významem. Problémem a zároveň výsadou textu je, že obsahuje mnoho prázdných míst, která si čtenář v procesu čtení musí zaplnit sám, přičemž toto doplňování neprobíhá náhodně, ale právě na základě výběru z možných kontextů. Okolnosti, které jsou v normální komunikaci od významu neoddělitelné, si čtenář na základě zkušenosti se světem domýšlí i při významu virtuálním. Eco přichází s metaforou takřka neomezené encyklopedie, či spíše tezauru (protože tento typ slovníku není řazen jen syntakticky, ale také sémanticky), kterou používáme při své interpretaci neustále. Tato encyklopedie dává význam termínům, které vnímáme, přičemž každý význam obsahuje virtuálně všechny možnosti svého vývoje. Znamená to, že v každém znaku jsou obsaženy všechny jeho potenciální významy a zároveň to, že užití tohoto znaku aktualizuje jeden konkrétní význam. Encyklopedie je tedy zdánlivě nekonečná, neboť by mohla neustále přiřazovat význam významu, ve skutečnosti (a to je jedna z příčin relativní uzavřenosti textu) je však omezená fyzickými a logickými možnostmi skutečného světa (žádný narativní svět totiž nemůže být zcela nezávislý na reálném světě). Čtenářství tedy vyžaduje velmi rozsáhlou znalost kódů a kompetencí, které získáváme zkušeností s realitou. A protože znak, slovo, má v piercovské sémio-

tice i svou pragmatickou složku, tedy že se odkazuje k určité ideji v dané chvíli relevantní, je i proces čtení neustálou aktualizací, nebo naopak narkotizací významů, podle toho, jak jsou které v dané chvíli pro porozumění důležité.

Kooperace čtenáře a textu je svým způsobem dobrodružná, protože čtenář nemá všechny informace nutné ke konstruování fikčního světa textu. Proto, aby mohl co nejuspěšněji zaplňovat prázdná místa (nikoli však místa bez významu), musí nejprve odložit svou nedůvěru a přistoupit na hru, kterou s ním autor hraje.¹ V rámci „odložení nedůvěry“ musí čtenář aktivovat alespoň virtuálně možnosti, kam se bude příběh vyvíjet, musí přistupovat k textu s očekáváním či předpokladem (presupozice). Kromě výše zmíněné encyklopedické kompetence disponuje čtenář ještě souborem obvyklých scénářů, které Eco nazývá *frames*. *Frame* je struktura faktů, jež nám umožňuje vnímání, lze jej chápat jako virtuální text nebo kondenzovaný příběh, který máme uložený v paměti. O čteném textu si na základě encyklopedie a souboru *frames* vytváříme hypotézy, které postupně buď přijímáme, nebo zamítáme,

¹ Zde se Eco dostává i k druhému pólu modelu, kterým je modelový autor. Podobně jako modelového čtenáře jej lze chápat jako strukturu vymezující kooperaci na základě společného kódu.

přičemž potěšení, které nám čtení skýtá může být založeno jak na potvrzení předpokladů (např. červená knihovna), tak i na jejich vyvrácení (např. detektivka).

Jádrem Ecovy teorie i textu *Lector in fabula* je koncepce modelového čtenáře, kterou nám představuje ve třetí kapitole knihy. Přes všechno, co jsme dosud řekli o procesu čtení, jež nám dovoluje textu porozumět a interpretovat jej, jakmile dojde na konkrétního empirického čtenáře, dostává se teorie do úzkých. Čtenář může text rozstříhat na jednotlivá slova a sestavit z nich báseň, o níž lze tvrdit, že byla v textu obsažena, v méně extrémním případě může číst detektivku jako román červené knihovny a naopak. Jinými slovy, empirický čtenář může pokyny obsažené ve struktuře textu ignorovat. Podle Eca však v takovém případě nejde o čtení a interpretaci, ale o používání textu, což je rovina čisté subjektivity a nemá smysl se jí zabývat. Chceme-li však textu rozumět, chceme-li dosáhnout čtenářské slasti, musíme se podvolit silám, které naši svobodu regulují. Čím více směřuje text od funkce výkladové k funkci estetické, tím větší iniciativu přenechává čtenáři na poli interpretace, přestože si obvykle přeje být interpretován určitým způsobem. To neznamená, že tyto síly jsou slabší, jen nechávají čtenáři otevřeno více různých cest, kterými může jeho interpretace

vést. Příběh může obsahovat více nebo méně nevyřčených míst, a vyžadovat tak od čtenáře různou míru kompetence v užívání encyklopedie a *frames*. Tato míra, to jest očekávání porozumění, je oním v textu vepsaným modelovým čtenářem.

Eco tím, že k teorii recepcy přistupuje z pole sémiotiky, využívá předchozí poznatky fenomenologie a strukturalismu k tomu, aby ve své teorii překročil hranice narativního textu a pokusil se vytvořit systém, který by byl aplikovatelný na jakýkoli text, ať už verbální, vizuální či hudební. To, že se *Lector in fabula* omezuje v podstatě jen na narativní psané texty neznamená, že teorie v něm představená neaspiruje na použití při analýze textů neliterárních. V této možnosti spočívá hlavní síla tohoto textu. Přestože se věnuje úzce vymezenému tématu, je tato teorie po jistých úpravách použitelná v mnohem širších oblastech bádání. Eco k tomu ostatně sám vybízí, když používá a rozvádí poznatky jiných oborů než je sémiotika nebo literární věda. Nicméně, to že si za oblast svého zájmu vybral právě narativní texty také není náhoda. Kromě toho, že je Eco vynikající teoretik, je také romanopisec, což je však v případě textů jako je *Lector in fabula* spíše na škodu. Eco se sice snaží čtenáři co nejjasněji vysvětlit celou škálu problémů se kterými se sémiotika při interpretaci textu potýká, ale zároveň si neodpustí

šibalské pomrkvání tak charakteristické pro vypravěče narativních textů. Autorovi to zároveň poskytuje alibi při postupech ne zcela korektních. Jde zejména o pozdní či úplně absentující vysvětlení pojmů (Eco například z – pro čtenáře – neznámých důvodů začne v první kapitole místo pojmu *téma* používat *topik*, přičemž k vysvětlení nutnosti tohoto nahrazení se dostane až v kapitole páté). Podobně pracuje i s příklady narativních děl na kterých provádí dílčí analýzy. Pro Ecovy čtenáře nejsou tato díla neznámá, protože je pro stejné účely používá ve svých ostatních knihách (*Sylvie, Dobrodružství Arthura Gordona Pyma, Snoubenci*), nicméně zde se nám nedostane příkladu, ale pouze odvolání se na příklad, který není uveden. *Lector in fabula* se tak navzdory své přináležitosti k Ecovým teoretickým spisům dostává na půl cesty a čtenáře mate.

Problematické může být i používání různých jazyků, které se zdá být nekonzistentní. Domnívám se však, že jde z větší části o rozhodnutí překladatele, protože italština je do češtiny přeložena vždy, a to i pokud se jedná o příklad víceznačnosti původního výrazu, což je do jiného jazyka nepřevoditelné. Ostatní jazyky jsou pak přeloženy pouze v některých případech a naopak někdy jsou uvedeny pouze překlady bez původního textu (včetně dvou Allaisových povídek). Ostatně

texty Alfonse Allaise byly jedním z důvodů k napsání tohoto díla, zejména pak fascinace povídkou *Un drame bien parisien (Velmi pařížské drama)*, která svými možnostmi interpretace a metatextovostí poskytuje čtenáři potěšení míry neobvyklé. Proč text potěšení skýtat může, Eco na základě své teorie skutečně nakonec ukazuje. Za jednu z největších předností knihy považují, že v přílohách tuto povídku nejen otiskl, ale přidal i shrnutí empirického zkoumání, které provedl mezi svými studenty a kterým dokázal, že i pokud jsme čtenáři „poučenými“, necháme se při prvním čtení napálit bez výjimky všichni.

Je skutečně záslužné, že nakladatelství Academia tuto knihu ve velmi pěkné grafické úpravě vydalo, neboť jde o dílo pro studium interpretace naprosto zásadní. Přestože se jedná, jako u valné většiny Ecových teoretických děl, původně o soubor esejů, je v tomto případě spojen a provázán do komplexního celku. Zároveň se jedná, díky uvedené analýze celého narativního textu, o dílo maximálně praktické. Pro literární vědce, kteří byli odchování na jednodušších dosud vydaných textech (a tento postup bych doporučila i těm literárním teoretikům, kteří se dosud s modelovým čtenářem nesetkali), jako je *Šest procházek literárními lesy* nebo *O literatuře*, je *Lector in fabula* vítaným a dlouho očekávaným do-

plněním a prohloubením poznatků v dané problematice. Ostatním badatelům nezbývá než toto dílo, nejen pro jeho významný přesah do jiných oborů, doporučit.

///// zpráva //////////////////////////////////////

Paul Felix Lazarsfeld – His Methodological Inspirations and Networking Activities in the Field of Social Research. Praha, 25.–27. září 2011.

Eva Balážová

Ve dnech 25.–27. září hostila Fakulta sociálních věd UK ve spolupráci s Vídeňskou univerzitou a WAPOR mezinárodní konferenci s názvem „Paul Felix Lazarsfeld - His Methodological Inspirations and Networking Activities in the Field of Social Research”. Ačkoliv se konference uskutečnila v roce 110. výročí narození P. F. Lazarsfelda, nešlo o příležitostný podnik, pražské setkání totiž navazovalo na úspěšný tematický seminář WAPOR „The Early Days of Survey Research and Their Importance Today“, který se uskutečnil v roce 2010 ve Vídni.

Paul Felix Lazarsfeld se významně podílel na vývoji moderních výzkumných metod, byl ale také schopný sestavit a vést inter-

disciplinární pracovní týmy propojující vědce různých zemí. Peter Gerlich jej ve své přednášce popsal pěti rolemi, které v průběhu svého působení aktivně zastával. V roli *učitele* byl Lazarsfeld angažující, své studenty zapojoval do výzkumných projektů. *Objevitelem* byl ve výzkumné metodologii, pro kterou hledal nové cesty. *Analytika* z něj činí jeho schopnost číst a pozorně nahlížet do dat, *reformátora* zase jeho úspěšné prosazování nových přístupů. Lazarsfeld byl konečně velkým *organizátorem*, měl obrovskou schopnost zvolit si vhodné spolupracovníky, z nichž vytvářel účinné výzkumné týmy, které sám dokázal vést. Toto rozdělení nebylo opomenuté ani ve struktuře konference, která se zabývala jak výzkumnou prací a metodologickými postupy Lazarsfelda, tak i jeho osobností a bohatým životním příběhem.

Konference se na osobnost P. F. Lazarsfelda zaměřila hned ze tří stran, a totiž na (a) jeho práci včetně metodologických přístupů, výzkumných záměrů, postupů a závěrů, (b) jeho osobnost jako učitele, vědce a koordinátora, na jeho vědecké zaměření a životní příběh, a konečně na (c) inspiraci a odkaz jeho empirických metodologických postupů a výzkumných zaměření v současných výzkumných projektech. Tyto okruhy se vzájemně prolínaly v jednotlivých příspěvcích,